

Hur Statens inköpscentral beaktar tillgänglighet i upphandling av ramavtal

*William Friberg, upphandlare och ansvarig för fokusområdet
Tillgänglighet på Statens inköpscentral vid Kammarkollegiet*

Syfte

- Öka medvetenheten om tillgänglighet och principen om universell utformning.
- Informera om hur Statens inköpscentral beaktar tillgänglighet i förstudie, upphandling och ramavtalsförvaltning.

Agenda

- Vad är tillgänglighet, och varför behövs det?
- Principen om universell utformning.
- Statens inköpscentrals strategi för fokusområdet tillgänglighet.
- Hur Statens inköpscentral beaktar tillgänglighet i:
 - Förstudie
 - Upphandling
 - Ramavtalsförvaltning

Vad är egentligen tillgänglighet – och varför behövs det?

”Tillgänglighet handlar om hur samhället utformas. Ett tillgängligt samhälle är utformat så att så många som möjligt kan använda och ta del av det.

Det handlar om att kunna ta del av den fysiska miljön och kunna ta sig runt i samhället. Det innebär också att få tillgång till information och kommunikation samt att kunna använda produkter och tjänster.”

– Myndigheten för delaktighet

Tillgänglighet

- Tillgänglighet avser användbarheten hos en produkt, tjänst eller miljö **för användargrupper med olika förmågor**. En produkt eller tjänst ska kunna användas av personer med nedsatta funktioner i fysiskt (rörelse, muskelkraft), sensoriskt (syn, hörsel) eller kognitivt (uppfattning, koncentration, förståelse, begriplighet) hänseende.
- Tillgänglighet är en kvalitet som är till fördel för alla, men i synnerhet för personer med funktionsnedsättningar.
 - Fjärrkontroller.
 - Engreppsblendare.

Varför behövs det?

- Mänskliga rättigheter gäller för alla. FN har förtydligat att och hur de mänskliga rättigheterna gäller för personer med funktionsnedsättning.
- Det leder till en ökad delaktighet i samhället.
- Högre kvalitet och bättre funktioner i varor och tjänster (för alla).
- Ekonomiska/affärsmässiga fördelar.
- Det finns tvingande lagstiftning och andra styrmedel.
- Rekommendation från FN 2014: "Krav på tillgänglighet ska inkluderas systematiskt i alla avtal om offentliga upphandlingar."

Tillgänglighet i offentlig upphandling

Den nationella upphandlingsstrategin:

Inriktningsmålet ”Offentlig upphandling som bidrar till ett socialt hållbart samhälle”:

”Jämställdhet är en del av social hänsyn och innebär att säkerställa lika möjligheter för kvinnor, män och barn, samt att varor, tjänster och produkter blir tillgängliga och användbara för alla i alla åldrar och oavsett funktionsvariation.”

Det anges även att det är viktigt att upphandlande myndigheter i ett tidigt skede av upphandlingsprocessen tillämpar principen om universell utformning, dvs. tänker strategiskt för att säkerställa att produkter och tjänster kan användas av så många som möjligt och inte på förhand utesluter vissa användare.

”Är tillgänglighet samma sak som användbarhet?”

Användbarhet brukar ofta nämnas eller användas tillsammans med begreppet tillgänglighet och begreppen har anknytning till varandra även fast de skiljer sig åt.

Vissa menar att begreppen alltid bör användas tillsammans, medan andra använder begreppen på ett mer uppdelat sätt.

Tillgänglighet

- Tillgänglighet definieras i standarden ISO 9241-210 som användbarhet hos en produkt, tjänst, miljö eller inrättning för användargrupper med bredast möjliga spektrum av förmågor, som inte ska förutsätta att alla användare har alla mänskliga förmågor i alla avseenden eller i fullt behåll.

Användbarhet

- Användbarhet innebär att den som använder ett verktyg av något slag ska kunna göra det som verktyget är avsett att göra.
- I ISO 9241-11 definieras användbarhet som ”den utsträckning till vilken en specificerad användare kan använda en produkt för att uppnå specifika mål, med ändamålsenlighet, effektivitet och tillfredsställelse, i ett givet användningssammanhang.”

Tillgänglighet och användbarhet

- Ett exempel som kan åskådliggöra skillnaden är att en stekpanna som steker jämnt och effektivt men som är mycket tung att hålla med en hand är användbar, men inte tillgänglig. En lätt stekpanna som steker dåligt är tillgänglig men inte användbar.

”..men det är ju så få som har en funktionsnedsättning – är det verkligen rimligt att ställa krav på tillgänglighet?”

Det finns cirka 150 000 personer med demens (Socialstyrelsen 2017). Antalet beräknas öka kraftigt.	68 % av alla vuxna använder glasögon eller kontaktlinser i någon utsträckning. (SCB 2021)
5,9 % av alla vuxna har en rörelsenedsättning (SCB 2020)	4,9 % av alla vuxna har svårt att se även med glasögon eller kontaktlinser. (SCB 2021)
3,4 % av alla vuxna har så pass nedsatt rörelseförmåga att de använder ett hjälpmedel eller behöver hjälp för att förflytta sig. (SCB 2020)	18,4 % av den vuxna befolkningen hör dåligt. (SCB 2020)
150 000 personer använder rullstol.	Fler än 700 000 uppskattas behöva hörapparat, men bara knappt 500 000 har en apparat. (HRF 2017)
Omkring 250 000 personer använder rullator.	Åtminstone 30 000 personer är i behov av teckenspråk eller liknande stöd. (SOU 2006:54)
5–8 % av befolkningen beräknas ha dyslexi. (SPSM, 2021)	100 000 stammar. (KI 2017)
Varje år drabbas upp till 10 000 personer av afasi. En tredjedel av dessa är i yrkesverksam ålder. (Afasiförbundet)	30 % av alla vuxna har någon allergi. (SCB 2021)

Statlig sektor	Kommunal sektor	Regional sektor
250 förvaltningsmyndigheter	290 kommuner	21 regioner
341 myndigheter under regeringen	Kommunalförbund och kommunala bolag	275 000 anställda i regionerna
230 000 – 270 000 anställda	900 000 anställda i kommunala förvaltningen	

Hur många av de anställda i offentlig sektor har en funktionsnedsättning?

Hur många av medborgarna i samhället, som är i kontakt med offentlig sektor och som tar del av eller är beroende av upphandlade varor, tjänster och byggda miljöer, har en funktionsnedsättning?

Hur kan en organisation arbeta med tillgänglighet på ett systematiskt sätt?

Principen om universell utformning

Principen om universell utformning

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning art. 2:

Design av produkter, miljöer, program och tjänster. Dessa ska kunna användas av alla i största möjliga utsträckning utan behov av anpassning. Arbetet med universell utformning ska inte utesluta att personer med funktionsnedsättning får nödvändiga hjälpmedel.

- Principen om universell utformning handlar om att skapa lösningar som fungerar för så många som möjligt redan från början.
- Inkluderar fler och anpassningar behöver inte genomföras i efterhand.
- Strategiskt tänk för att säkerställa att produkter och tjänster kan användas av så många som möjligt och inte på förhand utesluta vissa användare.
- Systematiskt arbete i organisationen.
- Ersätter inte tillgänglighet, utan är en process för att uppnå tillgänglighet.
- Andra begrepp med nära anknytning till universell utformning är "Design för alla", "Inkluderande design" och "Universell design".

SS-EN 17161:2019

”Kraven och rekommendationerna i detta dokument kan komplettera befintliga processer för organisationsstyrning och operativ verksamhet för att uppnå tillgänglighet. Design- och utvecklingsprocessen för produkter är vanligen en del av ett ledningssystem, som EN ISO 9001, i vilket tillgänglighet genom universell utformning kan integreras.”

- Universell utformning – Tillgänglighet genom universell utformning inom produkter, varor och tjänster – Utvidgar spektrumet av användare.
- Design for All – Accessibility following a Design for All approach in products, goods and services – Extending the range for users.
- Publicerad 2019-05-29.
- Förbetald av PTS.

Sammanfattning av EN 17161:2019

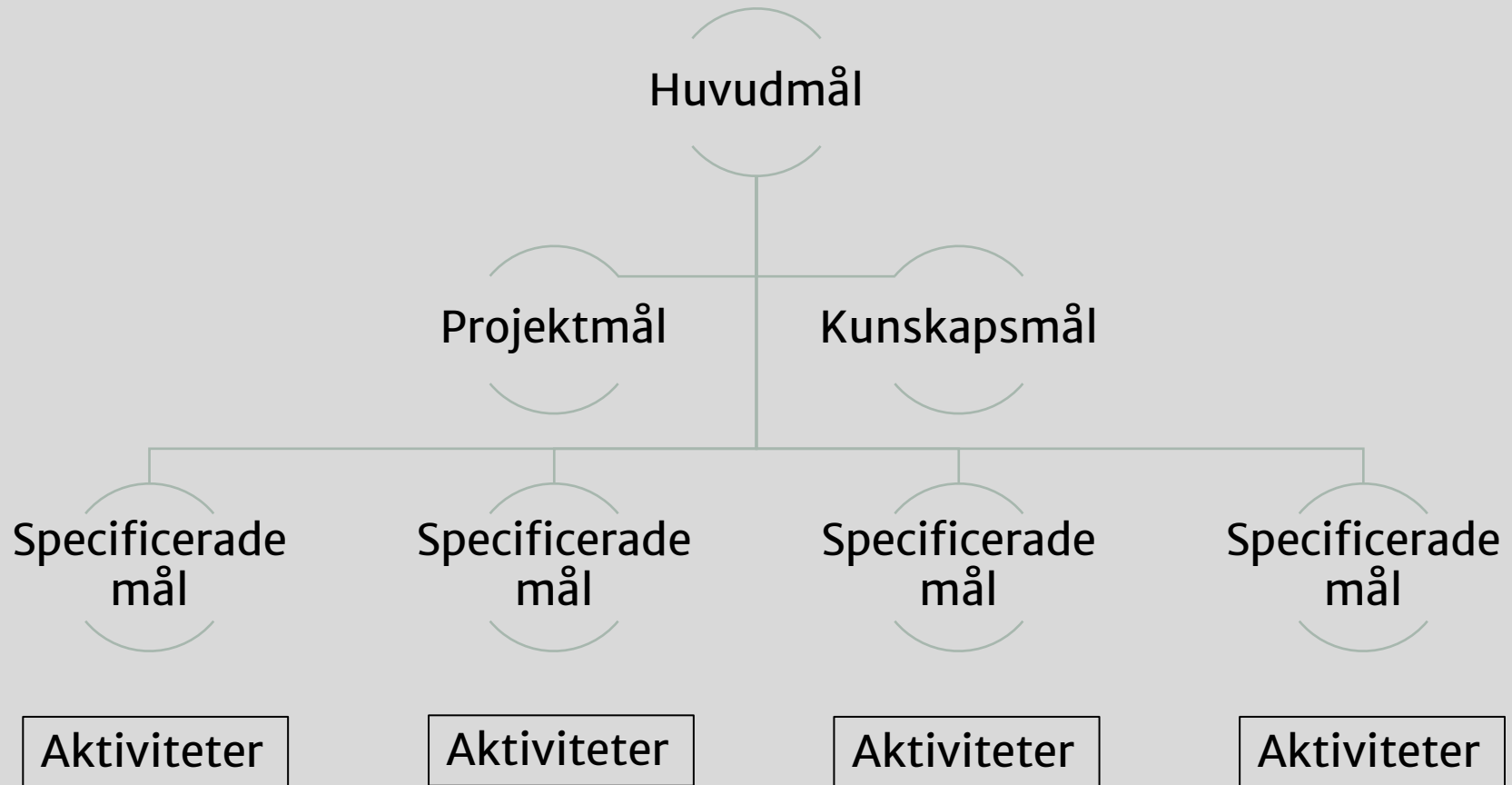
- Anger krav som gör det möjligt för en organisation att utforma, utveckla och tillhandahålla produkter så att det bredaste spektrumet av användare, inklusive personer med funktionsnedsättning kan få tillgång till, förstå och använda dem.
- Anger krav och rekommendationer som gör det möjligt att utvidga spektrumet användare genom att identifiera olika behov, egenskaper, förmågor och preferenser genom att direkt eller indirekt involvera användare.
- Kraven som beskrivs är allmänna och avsedda att vara tillämpliga på alla relevanta delar av alla organisationer, oavsett typ, storlek eller produkter som tillhandahålls.
- Organisationen ska identifiera:
 - Vilka som använder produkten.
 - Vilka som inte använder produkten.
 - Fastställa orsakerna till att personerna inte är användare i nuläget – särskilt i relation till tillgänglighetsrelaterade faktorer.
 - Fastställa vad som kommer att göra det möjligt för bredaste spektrumet av användare att få tillgång till, förstå och använda produkten eller tjänsten.

Statens inköpscentrals strategi för fokusområdet tillgänglighet

Statens inköpscentrals strategi för fokusområdet tillgänglighet

Huvudmålet

Vår målsättning är att, inom ramen för verksamhetens uppdrag och lagstiftningens möjligheter, tillse att bästa möjliga villkor utformas avseende tillgänglighet vid myndigheternas anskaffning av varor och tjänster.

Produkter och tjänster som anskaffas från ramavtalen ska kunna användas av så många som möjligt och inte på förhand utesluta vissa användare.

Projekt målet

Fokusområdet ska verka för att ge varje projekt goda möjligheter att skapa bästa möjliga villkor avseende tillgänglighet vid myndigheternas anskaffning av varor och tjänster.

Genom en ändamålsenlig kravställning i ramavtalsupphandlingar och ett gott stöd för användningen av dessa vid avrop kommer förbättrade förutsättningar skapas för de avropande organisationerna, att säkerställa att produkter och tjänster kan användas av så många som möjligt och inte på förhand utesluta vissa användare.

Användare av ramavtalen ska medvetandegöras och uppmärksammas på möjligheterna att ställa krav gällande tillgänglighet.

Kunskaps målet

Fokusområdet ska verka för att öka kunskapen rörande tillgänglighet på Statens inköpscentral för att främja möjligheterna att nå fokusområdets målsättningar.

Aktiviteter

- Tillgänglighetsarbetet bedrivs inom ramen för den ordinarie ramavtalsupphandlingsprocessen, med stöd från fokusområdesansvarig.
- Utöver arbetet i den ordinarie ramavtalsupphandlingsprocessen arbetar fokusområdet med
 - Kunskapsinsamling.
 - Utbildning.
 - Nätverk.
 - Internt stödmaterial.

Hur Statens inköpscentral beaktar tillgänglighet i förstudie

Uppstartsmöten

- Fokusområdesansvarig närvarar vid alla uppstartsmöten för att:
 - Få en introduktion till ramavtalsområdet.
 - Bistå projektet med stöd att identifiera olika typer av tillgänglighetsaspekter. Detta sker genom omvärldsbevakning, genomgång av nuvarande ramavtal och särskilda undersökningar.
 - Stödja projektet med att ta fram frågeställningar till förstudien.
- Föreslå möten med intressanta myndigheter, leverantörer och organisationer.
- Komma överens om eventuellt annat stöd som efterfrågas inom projektet; t.ex. juridiska utredningar eller sammanställning av tillgänglighetslagstiftning.

Tillgänglighetsprocess i förstudie

- Kartlägg gällande tillgänglighetslagstiftning för området.
- Analysera upphandlingsföremålet ur ett tillgänglighetsperspektiv.
- Genomför en behovsanalys.
- Undersöka marknadens förutsättningar.

Frågeställningar i behovsanalysen

- Vilka som använder produkten.
- Vilka som inte använder produkten.
- Fastställa orsakerna till att personerna inte är användare i nuläget – särskilt i relation till tillgänglighetsrelaterade faktorer.
- Fastställa vad som kommer att göra det möjligt för bredaste spektrumet av användare att få tillgång till, förstå och använda produkten eller tjänsten.

- Anser myndigheterna att nuvarande upphandlingsföremål är tillgängligt för:
 - ❖ Alla anställda på myndigheten?
 - ❖ Alla medborgare som nyttjar upphandlingsföremålet?

Om nej, varför är varan/tjänsten inte tillgänglig för vissa användare?

- Har avropande myndigheter förslag på tillgänglighetskrav som bör ställas i ramavtalsupphandlingen?
- Har avropande myndigheter förslag på tillgänglighetskrav som bör kunna ställas vid avrop från ramavtalet?

Frågeställningar i marknadsanalysen

- Arbetar leverantörerna med tillgänglighet och principen om universell utformning för att möta samtliga användares behov, inklusive personer med funktionsnedsättning?
- Finns det lagstiftning eller föreskrifter som reglerar utformningen av leverantörernas produkter?
- Hur bedömer leverantörerna att exempelvis Tillgänglighetsdirektivet kommer att påverka produkterna?
- Känner leverantörerna till lösningar som kan undanröja vissa funktionshinder?
- Har leverantören förslag på tillgänglighetskrav som bör ställas i ramavtalsupphandlingen?
- Har leverantören förslag på tillgänglighetskrav som bör kunna ställas vid avrop från ramavtalet?
- Arbetar leverantören med WCAG 2.1 och EN 301 549?
- Har leverantören identifierat tillgänglighetsfaktorer i användningskedjan, t.ex. avseende information före försäljning, installationsinformation och kundstöd?
- Arbetar leverantörerna med några ISO-standarder avseende tillgänglighet och användbarhet?

Hur Statens inköpscentral beaktar tillgänglighet i upphandling

Övergripande

- Analysen från förstudien ligger till grund för arbetet i upphandlingen.
- Fokusområdesansvarig deltar på upphandlingens uppstartsmöte för att diskutera de tillgänglighetsaspekter som identifierats i förstudien.
- Fokusområdesansvarig/projektledaren kontrollerar om det finns tillgänglighetskriterier i Upphandlingsmyndighetens kriterietjänst.
- Fokusområdesansvarig kommer med förslag på krav eller villkor att ställa och är behjälplig vid framtagandet av dessa.
- Vid behov genomförs en extern remiss där delar av utkast på underlaget remitteras.
- Upphandlingsdokumentet (ink. ingående tillgänglighetskrav) granskas av projektjurist, gruppledare och styrgrupp innan annonsering.

Kravställning

- Kravställningen varierar beroende på upphandlingens och ramavtalsområdets förutsättningar. T.ex. beroende på:
 - Upphandlingsföremålet.
 - Avropsförfarandet.
 - Marknadens förutsättningar.
 - Myndigheternas behov.

Tillgänglighetskrav kan ställas i form av

- Tekniska specifikationer
- Kvalificeringskrav/leverantörskrav
- Tilldelningskriterier
- Särskilda kontraktsvillkor
- Kravkataloger

Det kan vara en god idé att ställa tillgänglighetskraven i form av funktionskrav, beroende på upphandlingens förutsättningar.

Frågor inför kravställning

- Vilka tillgänglighetskrav bör ställas? T.ex. avseende varan eller tjänstens:
 - Utformning?
 - Funktion?
 - Användargränssnitt?
 - Prestanda?
- Bör tillgänglighetskrav ställas på andra delar av användningskedjan, t.ex. avseende:
 - Information som tillhandahålls på produkten?
 - Information som inte tillhandahålls på produkten?
 - Stödtjänster?
- Ska eller bör krav ställas i enlighet med EN 301 549?
- I vilken form ska/bör tillgänglighetskravet ställas?
- Bör tillgänglighetskrav ställas som tilldelningskriterium? T.ex. genom att anbudsgivarna erhåller mervärde i utvärderingen för:
 - Tillgängliga produkter?
 - Tillgänglig information om produkterna?
- Bör tillgänglighetskrav ställas som kvalificeringskrav? T.ex. att anbudsgivarna ska:
 - Bedriva ett systematiskt tillgänglighetsarbete i enlighet med principen om universell utformning?

Frågor inför kravställning

- Bör kraven ställas i form av ett särskilt kontraktsvillkor?
- Vid avrop från ramavtal:
 - Bör tillgänglighetskrav kunna ställas vid förnyad konkurrensutsättning som obligatoriskt krav eller tilldelningskriterium?
 - Bör tillgänglighet vara en parameter vid en särskild fördelningsnyckel?

Hur Statens inköpscentral beaktar tillgänglighet i ramavtalsförvaltningen

Ramavtalsförvaltning

- Samtliga ramavtal finns publicerade på avropa.se tillsammans med stöddokument, t.ex. vägledningar.
- Ramavtalsförvaltarna ger bland annat stöd och vägledning till avropande myndigheter och ramavtalsleverantörer, samt följer upp ingångna ramavtal.
- Ramavtalsförvaltarna kan besvara frågor om hur ramavtalen ska eller kan användas, t.ex. avseende ramavtalets möjlighet att ställa tillgänglighetskrav vid avrop.
- Ansvarig för fokusområdet bistår med stöd till ramavtalsförvaltaren vid behov.
- Har ni förslag på ytterligare stöd med koppling till tillgänglighet i ramavtalsförvaltningen, så är ni varmt välkomna att kontakta mig på william.friberg@kammarkollegiet.se.
- Vid frågor om ett specifikt ramavtal kan ni alltid kontakta ansvarig ramavtalsförvaltare.

Några avslutande ord

- Tillgänglighet är en kvalitet som är till fördel för alla, men i synnerhet för personer med funktionsnedsättningar.
- Systematiskt arbete med tillgänglighet genom principen om universell utformning kan leda till nya, bättre och mer inkluderande varor och tjänster.
- Många personer i samhället, och hos våra avropsberättigade organisationer, har olika typer av funktionsnedsättningar.
- Alla människor har olika behov, egenskaper och funktionsförmåga.

